

*Марія Мудрак,
м. Тернопіль
shymuda@gmail.com*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті аналізуються проблеми, пов'язані з вивченням творчої особистості вчителя, його стилю мислення, діяльності. Вивчаються питання педагогічного творчості, професійно-творчого мислення, вивчення особливостей педагогічного праці. Пропонуються умови ефективного формування творчого потенціалу молодих і майбутніх учителів.

Ключові слова: творча особистість, творчий потенціал, творчий стиль, педагогічне творчості.

The article analyzes the problems associated with the study of creative personality of the teacher, his style of thinking and activity. Study questions of pedagogical creativity, professional and creative thinking, study features of pedagogical work. Proposed conditions for efficient formation of the creative potential of young and future teachers.

Key words: creative, creativity, creative style, pedagogical creativity.

Вивчення творчого потенціалу, дослідження його суті, складових, умов формування і розвитку знайшли своє відображення у психолого-педагогічних працях, присвячених становленню творчої особистості педагога, удосконаленню умов формування творчого потенціалу фахівців. Дослідження різних аспектів творчості працівників освіти в останній час набули широких масштабів.

Проблеми, пов'язані з вивченням творчої особистості вчителя, його основних рис, стилю мислення, діяльності розглядаються в роботах багатьох авторів (О.А.Абдулліна, Є.С.Барбіна, Є.П.Голобородько, В.І.Загвязинський, І.А.Зязюн, Г.О.Нагорна, Є.І.Пассов, Є.І.Рогов, В.О.Сластьонін та інші). У наукових працях наголошується на тому, що для формування та розвитку творчого потенціалу вчителів, підготовки у вищих навчальних закладах педагогів, які творчо ставились би до професійної діяльності, потрібно студентів навчати творчості (В.О.Кан-Калік). Викладач, який прагне формувати студента як творчу особистість, повинен передусім створювати необхідні умови для втілення у практичну діяльність своїх задумів.

Таке навчання повинно відбуватися за рахунок постійної інтелектуальної активності як з боку викладачів, так і їх студентів. Зазначені умови розвитку педагогічної творчості передбачають завдання на перенос знань та умінь у нову ситуацію, на знаходження нових рішень для розглянутих раніше проблемних ситуацій, на комбінування нових і вже відомих методів розв'язання завдань.

У зв'язку з таким завданням вищої педагогічної школи особливого значення набуває розгляд самого поняття "педагогічна професія" та "професіоналізм педагога". Зазначені терміни потребують ретельного вивчення з тієї причини, що під поняттям "педагог" нерідко мається на увазі і професія, і соціальна роль, і вид діяльності, і спрямованість особистості, і багато інших аспектів психологічного характеру. Тому необхідна певна система координат, яка надавала б можливість розмежування цих понять, дозволила виявити механізми і закономірності розвитку особистості професіонала. Складність проблеми криється й у тім, що у психічному плані особистість являє собою пластичний і досить динамічний організм, що постійно змінюється, перебудовується і доповнює свої особистісні якості.

Таким чином, стабільність і стійкість особистості поєднується з можливостями перебудови, з постійним методичним збагаченням свого професійного потенціалу.

Так, на думку Р.П.Скульського [7], питання педагогічної творчості розглядається в науці здебільшого у двох основних напрямках: а) як творча діяльність, що спрямована на здійснення навчально-виховної та суспільно-педагогічної роботи; б) як діяльність, що повинна постійно вдосконалюватись до рівня професійної майстерності шляхом оволодіння новітніми технологіями.

Є.П.Рогов [6] виокремлює три основних напрями формування професіоналізму вчителя, серед яких: 1) зміна всієї системи діяльності, її функцій та ієрархічної побудови: адже у процесі формування відповідних професійних навичок відбувається рух особистості по ступеням професійної майстерності, розвивається специфічна система способів реалізації діяльності – формується її особистий стиль; 2) зміна особистості суб'єкта, що виявляється як у зовнішньому вигляді, так і в формуванні відповідних компонентів професійної свідомості, що відображається у властивостях

пам'яті, мислення, уваги, емоційному фоні (перелічені складові в більш широкому плані можуть розглядатися як становлення професійного світогляду); 3) зміна відповідних компонентів установки суб'єкта стосовно об'єкта діяльності. У когнітивній сфері це виявляється в рівні інформованості про об'єкт, ступінь усвідомлення його значущості; в емоційній сфері – в інтересі до об'єкта, у прихильності й задоволеності від взаємодії з ним; у практичній – в усвідомленні своїх реальних можливостей впливу на об'єкт. У результаті установка суб'єкта впливати на об'єкт змінюється на потребу взаємодії з ним, що дозволяє говорити про становлення професійної культури.

Досягнення високих результатів на кожному із зазначених напрямів залежать від ступеня сформованості та розвитку творчого потенціалу педагога, найважливішою складовою якого, за визначенням В.А.Кан-Каліка [2], є творчість. На думку вченого, це неодмінна умова педагогічного процесу, об'єктивна професійна необхідність у діяльності вчителя. Метою педагогічного процесу є перетворення особистості завдяки педагогічному впливу на людину. Якщо ж такий вплив не відбувається, то не відбувається й сам педагогічний процес. У разі відхилення від творчої лінії перетворення, процес навчання обмежується лише інформаційною стороною справи.

Можливість ефективного використання знань педагога характеризується творчим стилем його професійного мислення.

Особливості творчого мислення вчителя визначаються загальною стратегією педагогічної праці, її "надзавданням", що полягає в тому, щоб, включивши учня у діяльність і спілкування, зробити його суб'єктом цієї діяльності.

Як зазначає В.О.Сластьонін, потреба вчителя у творчості зумовлена інтегративною та високодиференційованою здібністю до педагогічного мислення. Саме ця здібність дає педагогу можливість реорганізувати отриману інформацію та застосовувати її в професійних ситуаціях.

"Ефективність професійної діяльності вчителя залежить не тільки і не стільки від знань та навичок, скільки від здібностей використовувати дану інформацію різноманітними засобами і в швидкому темпі" [5].

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що формування професійно-творчого мислення відбувається значно складніше, ніж оволодіння знаннями (Т.В.Дуткевич, В.О.Засєкіна, Є.І.Ісаєв, Ю.Є.Калугін).

Складність полягає в невмінні студентів приймати самостійні рішення, відходити від вивченого зразка, висловлювати незалежні судження в тих або інших педагогічних ситуаціях, передбачати можливі результати взаємодії з колективом, окремою особистістю.

Експериментальні розробки, пов'язані з вивченням особливостей педагогічної праці, зі створенням ефективних умов формування творчого потенціалу молодих та майбутніх учителів, викликали потребу в розподілі творчих здібностей педагога як головної складової потенціалу за певними ознаками. Зазначена потреба реалізувалась у створенні класифікацій творчих здібностей педагога, до якого вчені підходять із двох боків. По-перше, вони включають до складу творчих здібностей педагога загальні якості, притаманні кожній творчій людині (гнучкість, оригінальність, рухливість мислення, дотепність, здатність до імпровізації), по-друге, – творчі здібності, притаманні лише професійній діяльності вчителя (дидактичні, комунікативно-творчі, дослідницькі, організаторські).

Так, наприклад, В.А. Андрєєвим [1] було розроблено структуру творчих здібностей педагога, розподілених на такі блоки: 1) мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості; 2) інтелектуально-логічні здібності вчителя; 3) інтелектуально-евристичні, інтуїтивні здібності; 4) світоглядні позиції особистості; 5)

моральні якості; 6) свристичні властивості особистості, що сприяють навчально-творчій діяльності; 7) комунікативно-творчі здібності особистості; 8) здібності до самоуправління в учбово-творчій діяльності.

У наукових працях Н.В.Кузьміної [3] творчі здібності класифіковані у відповідності до структури педагогічної діяльності. У результаті автор виділяє конструктивні, організаторські та комунікативні групи, які, як і компоненти педагогічної діяльності, знаходяться в тісному взаємозв'язку. До конструктивних автор відносить здібності до планування та побудови педагогічного процесу, своїх дій і дій учнів та проектування самого навчально-виховного процесу. Організаторські об'єднали здібності до керування колективом учнів та організації їхньої спільної діяльності.

Комунікативні здібності полягають у здатності до раціональних відносин між учителем, учнями та їх батьками. Результатом аналізу вищезазначених досліджень виступає класифікація творчих здібностей педагога, розроблена М.О.Лазаревим на основі бінарного підходу. У своїй розробці автор, з одного боку, відобразив зміст педагогічної діяльності, її основні напрямки, з іншого, – врахував специфіку основних творчих компонентів – інтелектуально-логічного та емоційно-евристичного.

Учений пропонує розглядати творчі здібності вчителя за моделлю, в основі якої лежать 5 компонентів: мотиваційна й енергетична активність особистості й такі здібності, як комунікативно-творчі, дослідницькі, дидактичні та рефлексійні. До мотиваційної та енергетичної активності ввійшли компоненти, які складають основу професійного інтересу: пізнавальний інтерес до професійних знань, потреба в самоосвіті, здатність до емоційно-творчого піднесення в роботі з дітьми, до тривалого розумового процесу. Комунікативно-творчі здібності містять емпатію, здатність до міжособистісного спілкування, педагогічний артистизм, здатність до спостереження за педагогічними процесами та явищами, мажорні здібності: розвинуте почуття гумору, яскравий прояв своїх емоцій. Групу дослідницьких здібностей склали основи гностичної та конструктивно-плануючої функції вчителя: здатність критично аналізувати ситуацію, результати попередньої діяльності, прогнозувати труднощі засвоєння учнями нового матеріалу та шляхи їхнього попередження й подолання, складати оригінальні плани будь-якої творчої дії. Під дидактичними здібностями автор об'єднує образне й логічне мислення, досконале усне і писемне мовлення, здатність до пошуку нової незвичайної інформації та її реорганізованого впровадження у власну методику, розвиток мотивації навчально-пізнавальної діяльності своїх учнів. Остання, рефлексійна група здібностей являє собою високу самоорганізацію та самокритичність, здатність до оперативної корекції поведінки, емоційну чутливість до учнів тощо [4].

Проблема формування творчого потенціалу майбутнього педагога невід'ємно пов'язана із створенням умов для підвищення рівня його спрямованості на творчу професійну діяльність, готовності до рішення соціально-значущих педагогічних проблем, що впливають з реальних професійно-педагогічних ситуацій. Саме тому навчальна діяльність у вищій педагогічній школі має бути організована таким чином, щоб студенти були в змозі не тільки опанувати потоками інформації, виробляти і закріплювати знання й уміння, перетворювати їх в інструмент практичної дії, але і діяти у професійних ситуаціях, здійснювати пошук способів творчого розв'язання навчально-пізнавальних завдань, поставлених перед ними. Засобом вирішення цих завдань є навчально-пізнавальна діяльність студентів, максимально наближена до реальних педагогічних ситуацій з метою розвитку професійної майстерності, компетентності майбутніх учителів.

Водночас зазначена мета зустрічається з протиріччям, яке властиве творчому стилю діяльності. З одного боку, у процесі навчання у вищому навчальному закладі студент повинен опанувати конкретною системою вмій та навичок методичної роботи з організації творчого навчання в школі. З іншого, – творче навчання, як було зазначено вище, не дотримується чітко заданого алгоритму рішення, не піддається зразку, не подобляє шаблонів і сталих прикладів. Проблема розвитку професійної творчості у студентів пов'язана, крім того, із низкою протиріч, властивих безпосередньо специфіці навчання фаху. Виділяють наступні протиріччя: а) між орієнтацією на предмет навчання, що швидко формується, і педагогічною діяльністю, де чинник наукового пізнання залишає позаду професійну орієнтацію студента вищого навчального закладу; б) між бажанням діяти творчо і дефіцитом знань для реалізації бажань.

Отже, із сказаного можна зробити висновок про неможливість здійснення алгоритмізації творчого процесу, а тому і навчання творчості у традиційному змісті. Втім, учіння всіх прогресивних мислителів містять ідеї посилення творчої активності вихованців. Так, Плутарх (45-127 н.е.) наголошував на використанні у процесі навчання питань, що спонукають учнів до оцінки вчинків, дій. Марк Фабій Квінтіліан (35-96 н.е.) вбачав основу навчання у формуванні позитивного ставлення до навчання, чому сприяють віра в позитивні якості дитини, заохочення, а не примушення до навчання. Мішель де Монтень (1533-1592) наполягав на стимулюванні учнів до самостійного осмислення. Важливо навчати учнів визнавати наукові поразки. Я.А.Коменський (1592-1670) вважав, що важливим є забезпечення позитивного ставлення до пізнання, пробудження інтересу до навчання, розвиток здатності бачити сутність предметів своїм особистим розумом, заохочення дітей ставити запитання. К.Д.Ушинський (1824-1870) прагнув пробудити інтерес, увагу учнів до того чи іншого предмету за рахунок самостійної роботи, забезпечення цікавості, розвитку уваги учнів, зв'язку між наукою і життям, виховання волі. В.О.Сухомлинський (1918-1970) був переконаний, що головний шлях формування пізнавальної активності – це організація самостійної пізнавальної діяльності. Організація процесу навчання має спонукати учнів до самостійного розв'язання навчальних завдань.

Сучасні вчені (В.І.Загвязинський, І.А.Зязюн, Н.В.Кічук, В.О.Моляко, В.В.Рибалка, С.О.Сисосва та інші) висувають низку умов, на основі яких і буде відбуватися формування творчого потенціалу майбутнього вчителя. Серед них:

– створення умов, що сприяють прояву творчості (ситуації загального пошуку, стимулювання і заохочення самостійних підходів, оригінальних пропозицій, колективне обговорення, конкурси, олімпіади, доброзичливість при виправленні помилок);

– формування навичок використання реальних джерел педагогічної творчості (досягнення психолого-педагогічної науки, провідні закономірності і принципи виховання і навчання, передовий педагогічний досвід, впровадження особистої практики майбутньої професійної діяльності, розвиток критичного осмислення зробленого у процесі аналізу роботи і виправлення помилок);

– введення в навчальний процес спеціальних елементів, що орієнтують у творчій діяльності (нежорсткі правила, евристичні програми, рекомендації);

– використання системи організації творчої діяльності, в тому числі і колективної, в позааудиторній роботі студентів, насамперед у рамках безвідривної педагогічної практики.

Умовою успішної професійної підготовки вчителя повинна стати її професійна спрямованість, що в більшості випадків заміняється предметною та істотно гальмує розвиток професійної майстерності. Таким чином, дисципліни